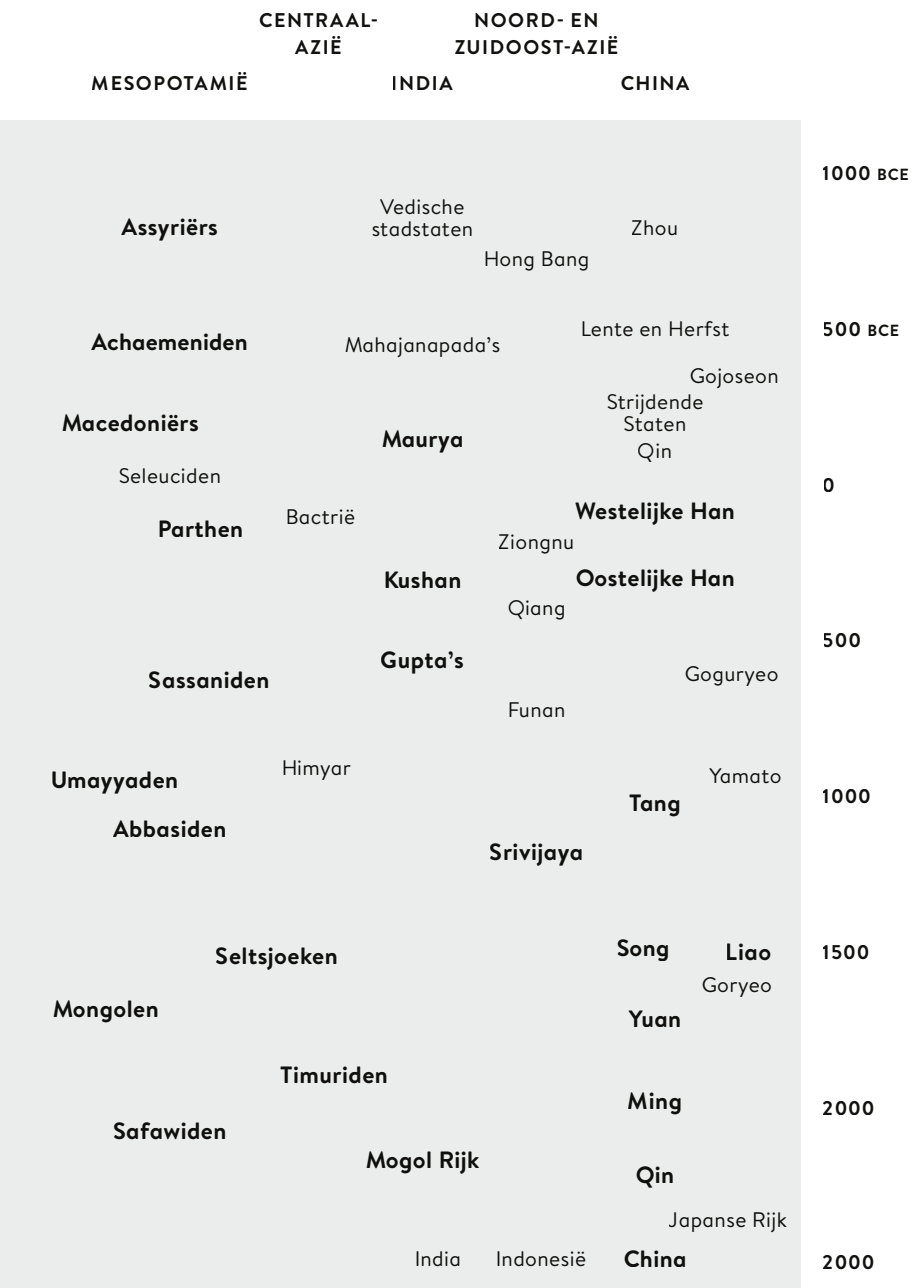

Inhoud

Inleiding – Het belang van de geschiedenis	10
1 Verduisterde hemel	19
2 De pauw van Salomo	51
3 De Perzische machtsgreep	81
4 Goud en ijzer	113
5 De wereld is als een op hol geslagen strijdwagen	145
6 Barbaren aan de poort	179
7 Crisis in de keizerrijken	207
8 In naam van de profeet	239
9 Tussen hoop en vrees	269
10 De Mongoolse schokgolf	303
11 Ineengedoken in het duister	333
12 Een nieuw tijdperk van islamitische veroveringen	365
13 Het overwicht van het Westen	401
Tot besluit – Gruwel als vriend	451
Noten en referenties	469
Verder lezen	519
Register	533

	EUROPA		AFRIKA	
	N. EN Z-AMERIKA	MIDDELL. ZEE		MIDDEN- OOSTEN
HOOFSTUK 2	Olmeekse stadstaten		Libische dynastie	
HOOFSTUK 3		Griekse stadstaten		Bijbelse koninkrijken
HOOFSTUK 4	Galliërs	Korinthe Athene Sparta		
HOOFSTUK 5		Carthago Rome	Antigoniden	Ptolemaeën
HOOFSTUK 6	Germaanse stammen			
HOOFSTUK 7		Romeinse Rijk		
HOOFSTUK 8	Teotiahucán en Maya-stadstaten			
HOOFSTUK 9		Karolingen Córdoba		Oost-Romeinse Rijk
HOOFSTUK 10		Venetie		
HOOFSTUK 11	Inca-rijk			Koninkrijken in Oost-, Midden- en West-Afrika
HOOFSTUK 12	Spanje	Habsburgers		Rusland
HOOFSTUK 13	Britse rijk	Frankrijk Duitsland	Ottomaanse Rijk	Sovjet-Unie
	Brazilië	Verenigde Staten	EU	Russia

Overzicht van de hoofdstukken,
tijd, geografie en hoofdsteden

POOLZ

WESTELIJK
HALFROND

ROCKY MOUNTAINS

MISSISSIPPIDELTA

Golf van
Mexico

SIERRA
MADRE

Caribische Zee

ATLANTISCHE
OCEAAN

WEST-EUROPESE
KUSTVLAKTE

PYRENEEN

ALPEN

Middellandse Zee

Straat van Gibraltar

SAHARA

STILLE
OCEAAN

ANDES

Amazone

ANTARCTISCHE

Geografisch overzicht

E E

OOSTELIJK
HALFROND

PONTISCH-KASPISCHE
STEPPE

Zwarte
Zee

BALKAN

KAVKASUS

ANATOLIË

Kaspische
Zee

MESOPOTAMIË

Rode Zee

ZAGROS

Hormuz

Arabische Zee

INDISCHE
OCEAAN

TIAN SHAN

MANTSJOERIJSE
STEPPE

CHINESE
LAAGLAND

Oost-Chinese Zee

HINDU KUSH

HIMALAYA

INDUS-
GANGESVLAKTE

Golf van
Bengalen

MEKONG-
DELTA

Straat van Malakka

Zuid-
Chinese
Zee

STILLE
OCEAAN

OCEAAN

Inleiding

Het belang van de geschiedenis

Op enkele kilometers van de Hongaarse hoofdstad Boedapest hebben archeologen een bijzondere ontdekking gedaan. In een graf uit de zesde eeuw BCE* vonden ze de stoffelijke resten van een Scythische vrouw en een jongen. De vrouw en de jongen waren niet rijk. Niettemin hadden hun verwanten hen prachtig aangekleed en hen te ruste gelegd in een innige omhelzing. Moeder en zoon waren oorlogsslachtoffers, omgekomen tijdens een van de vele conflicten die de Scythische stammen met elkaar uitvochten. Toen ik hen zag, kwamen er allerlei vragen bij me op. Hoe was het mogelijk dat deze mensen zo liefdevol en zorgzaam voor hun familieleden waren, terwijl ze herhaaldelijk het ene bloedbad na het andere aanrichtten? Hoe is het mogelijk dat landen zich vandaag de dag nog tot de tanden blijven bewapenen, dat oorlogen nog altijd zoveel liefhebbende families uiteenrijten, en dat de diplomatie zo jammerlijk faalt in het voorkomen van militaire rivaliteit? Waarom is het een planeet die altijd naar vrede heeft verlangd nooit gelukt om die te bewaren?

Vrede en oorlog zijn de kernactiviteiten van de wereldpolitiek, aldus de beroemde Amerikaanse staatsman Henry Kissinger. Tegenwoordig

* Het grootste deel van de wereld hanteert een in Europa bedachte tijdrekening, die uitgaat van het geboortjaar van Christus, dus v.Chr. en n.Chr. Veel mensen hangen een ander geloof of geen geloof aan, zijn wel bereid dezelfde indeling te hanteren, maar willen niet v.Chr. en n.Chr. gebruiken, omdat die uitgaan van een exclusief christelijke visie of die in elk geval erkennen. Ze geven de voorkeur aan een neutrale term die sinds het eind van de negentiende eeuw sterk aan populariteit heeft gewonnen en in de wetenschap tegenwoordig algemeen in gebruik is: Common Era. Daarbij wordt de christelijke chronologie aangehouden. De jaartelling begint dus bij het jaar waarin hij naar verluidt geboren is, alleen staat er nu BCE (Before Common Era) of CE bij. (vert.)

staan ook milieukwesties en zelfs triviale zaken als de kromming van bananen op de internationale agenda, maar er rust nog altijd een enorme verantwoordelijkheid op de schouders van de diplomatie wanneer zich risicovolle situaties voordoen. Dat verklaart waarom diplomatie zo'n gewichtige, bijna mystieke aangelegenheid is gebleven, opgeluisterd door protocol en gehuld in geheimzinnigheid. Het verklaart ook waarom jonge mensen nog altijd belangstelling hebben voor het vak van diplomaat. Elk jaar doen tal van jonge academici overal ter wereld mee aan veeleisende examens om toegelaten te worden tot het corps diplomatique. Nog veel meer jongelui trachten vanaf de zijlijn een rol in de internationale politiek te spelen. Ik heb dit boek vooral voor hen geschreven, voor de mannen en vrouwen die de wereldpolitiek willen bestuderen, verslaan of vormgeven, hetzij als politicus, diplomaat, legerofficier of hoogleraar, hetzij als journalist.

Wederom is de wereldpolitiek gevaarlijk dicht bij een keerpunt. Aan de ene kant van de schaal staat een grote groep kosmopolieten, de elite die zich per vliegtuig van de ene stad naar de andere verplaatst en meent dat diplomatiek succes afgemeten wordt aan het aantal tot stand gebrachte dialogen en de zwerm cameralieden bij internationale conferenties. Die elite houdt staande dat het bloederige verleden van de grote machtspolitiek voorbij is en dat de kans op omvangrijke oorlogen nu veel kleiner is. Rivaliteit, zo gaat de redenering verder, zal vanwege de onderlinge economische afhankelijkheid minder snel tot grote oorlogen leiden. Deze visie was in de politiek vooral dominant na de val van de Sovjet-Unie in 1991; in Europa, dat een voorbeeldfunctie wil vervullen en geweld schuwt; in China, waar de doctrine van de vreedzame opkomst werd bedacht; en in de Verenigde Staten, waar conservatieven én progressieven zich hard hebben gemaakt voor een buitenlandse politiek op basis van liberale waarden.

Aan de andere kant staan de vele mensen die vinden dat de vrije en open wereld hun niets heeft gebracht, dat de globalisering verantwoordelijk is voor economische onrust, en dat zowel migranten als multinationals een bedreiging vormen. Ze zijn boos en scharen zich achter sterke nationalistische leiders. Ze willen beschermd worden tegen een onrechtvaardige en onveilige wereld. Terwijl de kosmopolieten zich verloren in hun platte, grenzeloze wereld, is deze groep in omvang toe-

genomen en beperkt nu de ruimte voor internationale compromissen en gematigdheid in ernstige mate.

Deze verschuiving komt op een moment dat de militaire uitgaven wereldwijd weer hoger zijn dan tijdens de donkerste uren van de Koude Oorlog.¹ Ook neemt het aantal gewapende conflicten toe en lopen de spanningen bij andere internationale geschillen hoger op. In deze verwarrende wereld zal een nieuwe generatie haar koers moeten bepalen en de kennis moeten vergaren die nodig is om de belangrijke besluiten te nemen waarvoor ze wordt geplaatst. Die leiders van morgen zouden zich moeten laten leiden door een goed inzicht in het welzijn van mensen, in de economie, in de ethiek – en in de geschiedenis. Om met de staatsman Marcus Tullius Cicero uit het oude Rome te spreken: 'Niet op de hoogte zijn van wat zich voor je geboorte heeft afgespeeld, is altijd een kind blijven.'²

Je zou kunnen stellen dat theorieën en ideologieën je een uitzicht op de wereld bieden alsof je in een helikopter zit, maar dat de geschiedenis je pas na een lange en inspannende bergtocht op hetzelfde punt brengt. Een reis door de geschiedenis versterkt de geest zoals een expeditie in de natuur goed is voor lichaam en ziel. Je moet beschikken over doorzettingsvermogen en je goed kunnen concentreren om de vele gebeurtenissen onderweg te duiden. Tijdens de reis ontwikkel je de scherpzinnigheid en het bewustzijn die nodig zijn om hindernissen te onderscheiden en te overwinnen. En uiteindelijk voert de tocht naar grote hoogtes, waar je de kans krijgt om terug te kijken, conclusies te trekken en te zien wat de best mogelijke route naar de horizon in de verte is.

Je kunt deze reis niet inkorten. Je kunt vertrouwen hebben in de nauwkeurigheid van theorieën en de helderheid van ideologieën, maar als je de uitdaging om je in de geschiedenis te verdiepen niet aanneemt, dan is dat net zoiets als beweren dat je gelovig bent zonder dat je één heilige tekst hebt gelezen. Vergeleken met ideologieën kan de geschiedenis een matigende kracht zijn. Ze laat niet alleen zien hoeveel vooruitgang er is geboekt waar het gaat om de leefomstandigheden, maar ook hoeveel moeite die vooruitgang – en het behoud ervan – heeft gekost. Zo bezien kan de wereldgeschiedenis worden beschouwd als een opwaartse curve; maar ze heeft onderweg dramatische tegenslagen

meegemaakt, die moeten worden begrepen om nieuwe crises in de toekomst te voorkomen – of ten minste op te lossen.

Het bestuderen van de geschiedenis is in het curriculum van scholen en universiteiten echter steeds meer op de achtergrond geraakt. Wat rest, is vaak een samenvatting van de geschiedenis ter ondersteuning van theorieën of vooropgezette ideeën. Zo is in collegereeksen over internationale politiek het vak geschiedenis hoogstens beperkt tot een handjevol casestudies, bijvoorbeeld van de Peloponnesische Oorlog, de opkomst van het oude Rome of het functioneren van het negentiende-eeuwse congresstelsel.³ In één oogopslag wordt duidelijk dat de onderwerpen waarmee men zich bezighoudt betrekking hebben op een klein deel van de aardbol: Europa. Dat heeft ertoe geleid dat wetenschappers buiten Europa vaak stellen dat de strategische cultuur van hun land fundamenteel anders is en zich onderscheidt van de kwaadaardige Europese machtspolitiek. Ik heb dit argument vele malen gehoord: van Chinese collega's en diplomaten die verwijzen naar een vermeende traditie van harmonie die het Rijk van het Midden eigen is; en van Indiase overheidsfunctionarissen die van mening zijn dat hun natie is gegrondvest op Gandhi's vreedzame principes. Als we ons bij de bestudering van de geschiedenis beperken tot bepaalde geografische regio's, leidt dat onvermijdelijk tot misvattingen en onenigheid.

De geschiedenis beschrijven

Wat kunnen lezers dan van dit boek verwachten? Om die vraag te beantwoorden moet ik eerst uitleggen wat dit boek niet is. Het is geen specialistisch werk dat nieuwe vondsten bij archeologische opgravingen of in archieven onthult. Het put soms uit primaire bronnen, maar het maakt ook dankbaar gebruik van tal van uitstekende secundaire bronnen. Evenmin is dit boek een verhaal waarin één groot idee wordt gepropageerd: dat er een 'botsing der beschavingen' dreigt bijvoorbeeld, of dat mensen altijd rationele optimisten zijn geweest die hun welvaart vergrootten door middel van handel. Noch is het een historisch revisionistisch werk dat een discussie probeert uit te lokken door eerdere studies aan te vallen. Uiteraard heb ik zoals iedereen die internationale

aangelegenheden bestudeert bepaalde opvattingen, maar ik ben niet aan dit boek begonnen om die te bevestigen. Eigenlijk wist ik niet wat ik moest verwachten toen ik aan de research voor dit boek begon, omdat veel van wat ik moest onderzoeken nieuw voor me was.

Bij het schrijven van dit boek heb ik me door één vraag laten leiden. Wat moeten de vormgevers van deze wereld weten over de geschiedenis van de wereldpolitiek, gezien het feit dat er zoveel andere zaken zijn waarmee zij zich moeten bezighouden, zoveel andere wegen die ze kunnen bewandelen? Het resultaat is 3000 jaar geschiedenis in vogelvlucht, een introductie die de lezer laat kennismaken met essentiële gebeurtenissen, hem de mogelijkheid geeft om enkele conclusies te trekken over het functioneren van internationale betrekkingen, en hopelijk zoveel belangstelling wekt voor sommige aspecten dat hij die op eigen houtje nader gaat verkennen. Het boek kan worden gebruikt door studenten aan universiteiten, maar net zo goed door andere lezers die inzicht willen krijgen in onze rusteloze wereld, willen begrijpen waar we vandaan komen en enig idee willen krijgen van wat de toekomst mogelijk brengt.

Om dat te bereiken worden in dit boek verschillende aspecten van de geschiedenis met elkaar verweven die doorgaans afzonderlijk worden behandeld. Er zijn magnifieke werken over de oorzaken van oorlog, maar die weiden niet uit over perioden van vrede.⁴ Er zijn meesterlijke studies over de historische verschuivingen in het machtsevenwicht, maar die laten een groot deel van de manier waarop de internationale politiek is bedreven buiten beschouwing;⁵ hoe internationale organisaties zijn opgericht; hoe er is onderhandeld over akkoorden, zowel in benauwde achterkamertjes als in marmeren balzalen; hoe de persoonlijke opvattingen van deelnemers een belangrijke rol hebben gespeeld; en hoe diplomaten de regels van de wereldpolitiek hebben vormgegeven. Ik heb mezelf de taak gesteld om deze verschillende, maar onderling samenhangende lagen te analyseren en met elkaar te verweven tot één consistent betoog.

De eerste laag betreft de geschiedenis van de verdeling van macht over de aardbol vanaf het begin der tijden. Macht is, om met de politicoloog Robert Dahl te spreken, het vermogen om mensen te laten doen wat ze anders niet zouden hebben gedaan.⁶ Voor een gemeenschap of staat heeft dat zowel een interne dimensie – de invloed op de eigen bur-

gers – als een externe dimensie – de invloed op andere gemeenschappen. Zo bezien heeft macht twee aspecten: de input, of kwaliteiten, en de output, of effectieve invloed. Die effectieve invloed kan zowel zacht als hard zijn, alles van subtiele aansporing tot gewelddadige onderwerping – waarbij diplomatie eenvoudigweg de kunst van het bemiddelen tussen de binnenlandse belangen van eigen land en die van andere is.

Wanneer we kijken naar de input, dan kunnen de kwaliteiten van een gemeenschap worden gemeten in termen van haar landoppervlak en natuurlijke hulpbronnen, haar rijkdom, militaire macht, politieke systeem, legitimiteit als staat, enzovoorts. Die zijn nooit statisch, maar hun relatieve verdeling onder gemeenschappen bepaalt het machts-evenwicht op elk gegeven moment. Veel wetenschappers bestuderen de processen waardoor gemeenschappen kwaliteiten vergaren en verliezen. Een van de belangrijkste discussieonderwerpen in dit verband betreft de manier waarop de sociale, economische en politieke organisatie – evenals individueel leiderschap – van invloed is op het uitbreiden en behouden van kwaliteiten. Is het westerse kapitalisme echt een superieure vorm van economische organisatie? Is democratie noodzakelijk voor welvaart, of hebben we autoritair leiderschap nodig? Een ander belangrijk onderwerp in het debat betreft het effect van ideeën op de waarde van materiële middelen. Waarom hechten gemeenschappen op bepaalde momenten een andere waarde aan bijvoorbeeld militaire macht? Bepalen de rijkste economische machten de manier waarop andere staten hun eigen behoeften definiëren?

Dit brengt ons bij de tweede laag: de geschiedenis van de politieke organisatie. Gemeenschappen namen allerlei verschillende vormen aan: die van stad, stadstaat, natiestaat, multinationale unie of imperium, uiteenlopend van indirect handelsimperium tot direct territoriaal imperium. Ze werden ingericht als monarchie of republiek, dictatuur of democratie, et cetera. En ze co-existeerden met andere invloedrijke actoren zoals religieuze groeperingen, internationale corporaties en zelfs piraten.

Tot een paar jaar geleden overheerste het idee dat wij in een egalitaire wereld zonder grenzen zouden leven, en dat staten op het punt stonden machteloos te worden. Vandaag zien we een compleet andere werkelijkheid. Het nationalisme is terug, mensen roepen om goed bewaakte grenzen, de militaire uitgaven stijgen en overheden bemoeien zich onophou-

delijk met economische aangelegenheden. Het huidige debat over het belang van geografisch begrensde politieke macht versus kosmopolitische handel, kapitaal, ideeën en cultuur is allesbehalve nieuw. Dit boek schenkt aandacht aan de factoren die in het verleden oorzaak waren van verschuivingen tussen kosmopolitisme, gefixeerd op openheid, en protectionisme, geobsedeerd met grenzen en bescherming.

De derde laag betreft de geschiedenis van de interactie tussen politieke entiteiten. Door de eeuwen heen zijn er keer op keer mensen opgestaan die verkondigden dat de aard van de internationale betrekkingen ten goede zou veranderen: de rivaliteit zou blijven bestaan, maar minder gewelddadig worden. Zo beloofde de Atheense staatsman Pericles in de vijfde eeuw BCE andere Griekse steden vrede en veiligheid als zij zich aansloten bij zijn Delische Bond, zwoer de Amerikaanse president Harry Truman vijftienvintig eeuwen later dat hij de vrije wereld zou beschermen, en houdt heden ten dage de Chinese president Xi Jinping vast aan de visie van een harmonieuze nieuwe wereldorde. Maar volgens de grote politicoloog Hans Morgenthau liggen er onder de chaos van de internationale politiek permanente krachten die richting geven aan alle samenlevingen, zoals de grenzeloze zucht naar macht van de mens en de daaruit voortvloeiende rivaliteit tussen staten.⁷ Kun je dan in de geschiedenis een patroon ontdekken in het vóórkomen van oorlog en vrede? Hoe komt het dat er meer oorlog is dan vrede? En wat heeft machthebbers er dan toe gedreven om zich in te zetten voor vrede en zich te binden aan conventies, aan internationale organisaties en aan regels die de soevereiniteit beperken? Tot op welke hoogte werden internationale betrekkingen bepaald door een verlangen naar defensieve veiligheid, of naar territoriale uitbreiding of economisch profijt, of door religieuze of nationalistische ideeën of ideeën over rechtvaardigheid, of domweg door onwetendheid en dwaasheid? Zullen staten minder snel geweld gebruiken en meer gebrand zijn op samenwerking als resultaat van onderlinge economische afhankelijkheid, toegenomen communicatie en gedeelde waarden?

De vierde laag waarnaar we moeten kijken is de geschiedenis van de relatie tussen de mens en de planeet, met andere woorden: het belang van de natuur en veranderingen in het milieu. Sommigen van de eerste auteurs over politiek – zoals Kautilya, een adviseur van een Indiase kei-

zer, en de Chinese strateeg Sun Tzu – gaven leiders al het advies om de natuurlijke hulpbronnen zorgvuldig te beheren. Gedurende een groot deel van de geschiedenis was het een van de voornaamste taken van een monarch om bij de goden te pleiten voor gunstige weersomstandigheden. Klimaatveranderingen, voedselschaarste en de volksverhuizingen die daardoor in gang werden gezet hebben zeker al sinds Egypte voor het eerst door de farao's werd geregeerd sociale onrust en oorlog te weeggebracht. Dus wat is er in dit verband nieuw onder de zon in de eenentwintigste eeuw? Of is het precies zoals Kautilya en Sun Tzu meer dan tweeduizend jaar geleden schreven, dat een leider die succesvol wil zijn een evenwicht moet zien te vinden tussen de wensen van zijn volk en de hulpbronnen van de natuur?

De vijfde en laatste laag betreft het denken over de aard van de wereldpolitiek dat in de loop van de geschiedenis is veranderd. Na de val van de Sovjet-Unie werd het debat gedomineerd door optimistische wetenschappers: zogenaamde liberalen, die verklaarden dat gemeenschappen afhankelijker van elkaar werden door de handel en dat conflicten door deze onderlinge afhankelijkheid kostbaarder werden; en zogenaamde constructivisten, die ervan uitgingen dat gemeenschappen er door internationale normen van werden weerhouden om geweld tegen elkaar te gebruiken en dat zelfs hun DNA kon worden veranderd, van een neiging tot nationaal egoïsme naar meer aandacht voor het algemeen belang. Maar de laatste paar jaar hebben intellectuelen uit de school van het politiek realisme meer van zich laten horen. Zij geloven dat gemeenschappen altijd zullen streven naar autonomie, veiligheid en macht; zodoende is het niet waarschijnlijk dat samenwerking en vrede gehandhaafd kunnen worden. De wereld blijft in de greep van anarchie. Voor mensen die de internationale politiek bestuderen betekent dat: de voortdurende strijd tussen gemeenschappen en het ontbreken van een duurzame kracht die kan bemiddelen in hun disputen of ze kan oplossen. Deze verschuiving van optimistisch idealisme naar pessimistisch realisme is niet nieuw, zoals dit boek zal laten zien. Het zal de twee denkrichtingen volgen terwijl ze elkaar in de loop van de geschiedenis afwisselen, en vooral aandacht besteden aan de redenen waarom de visies om beurten korte tijd de overhand hadden om vervolgens weer op de achtergrond te raken.

Alles bij elkaar wordt in dit boek drieduizend jaar geschiedenis onder de loep genomen, van het begin van het eerste millennium BCE tot het begin van de eenentwintigste eeuw. In ieder hoofdstuk komen twee tot drie eeuwen aan bod en wordt er vooral aandacht besteed aan de geografische regio die te oordelen naar het historische bewijsmateriaal op dat moment de belangrijkste was; vanwege de grootte van de bevolking, vanwege zijn kracht of vanwege zijn leidende positie in internationale aangelegenheden. Zo verplaatst het aandachtspunt zich van oost naar west, en van noord naar zuid, met de immer verschuivende machtscentra mee. Uiteraard zullen sommige regio's, zoals Afrika bezuiden de Sahara en het Amerikaanse continent, in dit boek een minder grote rol spelen dan andere. Het grootste deel van hun geschiedenis waren zij minder dichtbevolkt dan andere streken – tot de negentiende eeuw telden ze samen waarschijnlijk minder dan 10 procent van de wereldbevolking – en er zijn ook veel minder bronnen voor hun pre-koloniale politieke organisaties. Toch wordt er in dit boek wel enige aandacht besteed aan gemeenschappen als de oude Olmeekse steden in Meso-Amerika en de middeleeuwse koninkrijken in Centraal-Afrika, en aan het lot van andere minder prominente actoren in werelddangelegenheden: de behoedzame landen aan de rand van grote imperia, de volkeren die tijdens oorlogen tot slaaf werden gemaakt, en de geslepen handelssteden die zo slim waren om hun risico's te spreiden en niet op één politieke reus te wedden.

Door het hele boek heen wordt veel aandacht besteed aan het effect dat de wereldpolitiek op het leven van gewone mensen heeft. Naast de effecten van economische verandering had het uitbreken van een oorlog vaak de grootste consequenties. Daarom zullen we proberen de oorzaken en gevolgen van conflicten te achterhalen, onderzoeken hoe die conflicten werden gewonnen en verloren, analyseren hoe ze werden opgevat, en de diplomaten volgen bij hun wanhopige pogingen om ze te beëindigen. Hoewel ik me ten doel heb gesteld om tijdloze onderliggende thema's uit de geschiedenis van oorlog en vrede te abstraheren, moet het boek bovenal een verhaal over mensen vertellen, een verhaal over hun verwachtingen en hun angsten, hun vermogen tot geweld en hun lijden. Alleen zo krijgen we inzicht in de moeilijke keuzes die de aard van echt leiderschap bepalen.

1

Verduisterde hemel

De prelude: tot 1000 BCE

**Oost-Azië aan het begin
van de IJzertijd**

0 200 400 km

Gele Rivier
TANHANG-EN YANSHANGEBERGTE

Anyang •
Luoyang •

Gele Zee

Jongtsekiang
CHINESE LAAGLAND

BIRMESE HEUVELS

Zuid-Chinese Zee

**Het Midden-Oosten
1500-600 BCE**

‘O, vertel me over de woestenij van deze wereld!’ roept de blinde koning van de Kaurava’s uit wanneer hij hoort dat al zijn honderd zonen zijn afgeslacht in een strijd. Het was een apocalyptische veldslag geweest; het strijdperk lag ‘bezaaid met botten en haar, stond blank van het bloed, ging aan beide kanten schuil onder duizenden lijken, lag vol met de met bloed besmeurde overblijfselen van olifanten, paarden, strijdagens en strijders, en met lichamen zonder hoofd, en hoofden zonder lichaam [...] krioelde van de jakhalzen, dikbekkraaien, raven, ooievaars en kraaien’.¹ De koning, Dhritarashtra, was gewaarschuwd voor dit bloedbad. De goden hadden hem aangeraden een wapenstilstand te sluiten en zijn grondgebied te delen met zijn rivalen. De koningin had hem gezegd dat hij het welzijn van zijn koninkrijk niet met geweld, maar op een zachtvaardige manier moest verdedigen. Het haalde niets uit. Dhritarashtra onderschatte de oorlogsdreiging, de animositeit tussen de Kaurava’s en de vijandelijke Pandava-stam en de grenzeloze ambitie van zijn eigen oorlogszuchtige zoon.

Zo eindigt de tragische episode die de kern vormt van de *Mahabharata*: de mensen met macht hebben de vredelievende stemmen overstemd, en het kwaad heeft gezegevierd over het goede. Dit anonieme epische gedicht, een van de oudste bekende literaire werken die de strijd tussen het ideaal voor vrede en de realiteit van oorlog aan de orde stellen, heeft zijn oorsprong in Noord-India en dateert van omstreeks het jaar 1000 BCE. Hoewel de echte conflicten uit die tijd werden uitgevochten tussen piepkleine koninkrijken, en met betrekkelijk rudimentaire wapens, is het geen verrassing dat oorlog in de *Mahabharata* wordt afgeschilderd als een soort universele zondvloed, als massavernietiging. Ook speren en pijlen, knuppels en bijlen kunnen hele gemeenschappen

uitroeien, boerderijen en nederzettingen met de grond gelijkmaken – de hele wereld van de slachtoffers verwoesten.

De *Mababharata* is echter niet uniek, zoals we later in dit hoofdstuk zullen zien. In de beeldende kunst en de literatuur, de archieven en de inscripties van vóór het eerste millennium BCE is meer te vinden over buitenlandse betrekkingen. Deze periode, doorgaans aangeduid als de overgang van de brons- naar de ijzertijd, is de eerste waaruit voldoende wijdverspreide geschreven bronnen van over de hele wereld bewaard zijn gebleven om te begrijpen hoe buitenlandse betrekkingen waren georganiseerd en hoe mensen erover dachten.

Dit hoofdstuk begint echter met de geografische context. In de volgende paragrafen wordt uitgelegd waar ter wereld de eerste gemeenschappen werden gevestigd. We zullen zien dat niet alleen natuurlijke barrières, zoals bergketens, maar ook natuurlijke verbindingen, zoals vlakten en valleien, belangrijk zijn. Nadat deze achtergrond is geschetst, volgt een bespreking van buitenlandse betrekkingen in hun primitiefste vorm, die tussen stammen en rondtrekkende volken – de zogenaamde ‘natuurtoestand’. Vervolgens komen de eerste steden en koninkrijken aan de orde. We eindigen in de vier belangrijkste politieke machtscentra in die tijd: Egypte, de ‘vruchtbare halvemaan’ van Mesopotamië, de Indus-Gangesvlakte en het Chinese Laagland.

Gescheiden werelden

Om de politiek van de wereld in de oudheid te begrijpen, moet je iets over de geografie weten. Omdat bepaalde elementen telkens terugkomen in dit boek, is het handig om een mentale kaart te schetsen. De wereld kan worden verdeeld in twee belangrijke geopolitieke complexen: het oostelijk halfrond, dat Afrika, Azië en Europa omvat; en het westelijk halfrond, dat bestaat uit het Amerikaanse continent. Deze twee hemisferen kunnen worden beschouwd als afzonderlijke entiteiten tot er aan het begin van de zestiende eeuw permanente maritieme langeafstandshandelsroutes tussen de twee halfronden worden opgezet.

Op het oostelijk halfrond – dat de ‘wieg van de beschaving’ was – wordt de plaats waar mensen zich vestigen bepaald door het uitgestrek-

te lint van bergketens dat van west naar oost loopt en ook wel de Alpine Gordel wordt genoemd. Tot deze gordel behoren de Pyreneeën, de Alpen, de Balkan, de Kaukasus, het Zagrosgebergte, de Hindu Kush, de Tian Shan en de Himalaya. Langs deze keten vindt men gematigde en subtropische klimaatzones in de nabijheid van rivieren, ideaal voor permanente menselijke bewoning, in tegenstelling tot de streken met sneeuw, woestijn of tropische wouden die je verder naar het noorden en het zuiden aantreft. De aantrekkelijkste gebieden zijn het Chinese Laagland en de West-Europese kustvlakte, gevolgd door uitgestrekte stukken vlak land in veel warmere streken, zoals de Mekongdelta, de Indus-Gangesvlakte, Mesopotamië en de Nijlvallei, maar ook in koudere streken, zoals de graslanden van de Pontisch-Kaspische Steppe, Siberië, Mongolië en Mantsjoerije. Kleiner, maar even veelbelovend voor menselijke ontwikkeling, zijn de kustvlakten in het hedendaagse Japan, Korea, Oman, Kenia, Georgië, Azerbeidzjan, Griekenland, Italië en Senegal, evenals de vruchtbare plateaus van Afghanistan, Armenië en Macedonië. Naast de verbindingen via landroutes en rivieren vormden zeeën (de Baltische, de Middellandse, de Zwarte en de Rode Zee, et cetera) cruciale strategische schakels, waarbij engten zoals het Kattegat, de Straat van Gibraltar, de Bab el Mandeb en de Straat van Malakka van bijzonder belang bleken te zijn.

Op het westelijk halfrond – waar de mens zich pas veel later vestigde – is een substantiële regio die de regio's van het oostelijk halfrond als broedplaats van macht evenaarde, moeilijker te vinden. De oostkust van Noord-Amerika heeft een gematigd klimaat, maar deze vlakke kuststreken zijn niet half zo groot als het Chinese Laagland of de West-Europese kustvlakte. De Mississippi en de Amazone hebben grote delta's, net als de Nijl, maar de watertoevoer is onvoorspelbaar, wat landbouw en vee-teelt bemoeilijkt. Wat nog het meeste op de Nijlvallei en Mesopotamië lijkt, is de middenloop van de Mississippi, waar grote plateaus zijn, precies tussen de subtropische en gematigde continentale klimaatzones in. Op de smalle kustvlakten ten zuiden van de Golf van Mexico en langs de Zuid-Amerikaanse kust aan de Grote Oceaan waren de omstandigheden ook gunstig door de vruchtbare grond en de overvloed aan water. Deze gebieden zijn overwegend tropisch en waren ook te klein om uit te groeien tot grote agrarische centra zoals die op het oostelijk halfrond.

De mogelijkheden die de natuur bood werden niet overal op doelmatige wijze omgezet in welvaart. Een van de voornaamste redenen daarvoor was de verbijsterende leegte van de wereld. Er woonden bij het aanbreken van het eerste millennium BCE slechts 60 miljoen mensen op de planeet – gelijk aan de bevolking van Italië nu – en die waren zeer ongelijk over de aardbol verdeeld. In de meeste regio's leefden gemeenschappen onder normale omstandigheden volkomen gescheiden van elkaar. 'Het buitenland' was het volgende dorp. Familieclans waren de belangrijkste sociale eenheid. Soms verenigden ze zich tot een stam – bijvoorbeeld om land en andere natuurlijke hulpbronnen te verdedigen – maar zelfs de allergrootste steden telden nog geen 100.000 inwoners.²

Niettemin werd de politieke kaart van de wereld voornamelijk bepaald door de gulheid waarmee de geografie een heilige drie-eenheid van natuurlijke hulpbronnen had verdeeld: water, vruchtbare grond en een gematigd klimaat. Op plaatsen waar die drie overvloedig aanwezig waren, duwden ploegen, schoppen en blote handen de grens van de beschaving langzaam vooruit: dorpen ontwikkelden zich tot steden, steden tot koninkrijken en koninkrijken tot imperia.

De eerste imperiale machten waren de beschavingen van Egypte en Mesopotamië. Voor het eerste millennium BCE aanbrak, kenden zij al meer dan duizend jaar een onafgebroken ontwikkeling in de landbouw, een hoge bevolkingsdichtheid, complexe maatschappelijke en bestuurlijke structuren en een zekere politieke eenheid. Talloze kleinere koninkrijken waren er op het Chinese Laagland en de Indus-Gangesvlakte, in de oases en vruchtbare valleien van Centraal-Azië, in Anatolië en het oostelijk deel van het Middellandse Zeegebied, en in Midden-Amerika. Op de steppen van Mongolië en Centraal-Azië waren machtige federaties van nomadische volken ontstaan. De rest van de aardbol werd grotendeels bewoond door kleine stammen.

De natuurtoestand

Hoe pakte de meerderheid van de wereldbevolking die in eenvoudige tribale culturen leefde aan het begin van het eerste millennium poli-

tieke betrekkingen en uitwisselingen met andere groepen aan? Was er ooit een ‘tijdperk van onschuld’ of ‘natuurtoestand’ in internationale betrekkingen voor er koninkrijken en imperia ontstonden? Deze vraag raakt de kern van de eeuwenoude discussie over de vraag of de natuurstaat van de mens een staat van vrede of van oorlog is. De verlichtingsfilosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) kwam tot de beroemde conclusie dat primitieve mensen met elkaar moesten samenwerken. Stel je een groep hongerige mensen voor die hopen dat ze een hert kunnen verschalken en naar huis kunnen terugkeren met een grote hoeveelheid vlees, zei hij. Willen ze daarin slagen, dan zullen ze elkaar niet moeten aanvallen. Dat is de eerste voorwaarde. De tweede voorwaarde is dat ze het hert samen opsporen en de verleiding weerstaan om zelf achter kleinere prooien aan te gaan.³

Tot op zekere hoogte wordt de theorie van Rousseau bevestigd door moderne antropologen, die hebben vastgesteld dat tribale volken over het algemeen minder geneigd zijn om te vechten dan volksstammen uit meer ontwikkelde samenlevingen, juist omdat de kracht van de hele groep nodig is om in de natuurlijke omgeving te overleven. Het leven van een mens is ook kostbaarder. Als een gezonde man verloren gaat, zijn er minder handen die kunnen helpen bij de jacht, het bewerken van het land en het verjagen van roofdieren. Komt een vader te overlijden, dan is een gezin overgeleverd aan de genade van andere mannen. Het verlies van een zoon betekent dat zijn ouders geen bescherming hebben wanneer zij oud worden. Maar naarmate stammen meer van elkaar gescheiden zijn, zijn er minder contacten en is er dus ook minder risico op conflicten. Dat is zeker het geval in omgevingen waar geen sprake is van echte schaarste, maar waar het veel tijd kost om voedsel te verzamelen en wild op te sporen, en waar het moeilijk is om voedselvoorraden aan te leggen.

We weten dat hedendaagse traditionele samenlevingen – zoals de stammen in het Amazoneregenwoud – een duidelijk begrip hebben van grenzen, en rituelen gebruiken waarbij drugs en geschenken een rol spelen om conflicten te vermijden en betrekkingen te versterken. Vriendschappelijke relaties tussen stammen worden gecultiveerd door middel van huwelijken. Boodschappers genieten speciale rechten om het grondgebied van andere stammen te betreden. Er bestaan over-

eenkomsten over de verantwoordelijkheid om paden te onderhouden. Maar dat is slechts één kant van het verhaal: vandaag de dag bezondigen zelfs de meest afgezonderde stammen zich aan bloederige conflicten.

Er is maar weinig archeologisch bewijs voor tribale diplomatie vóór de ijzertijd. Uit opgravingen is gebleken dat er goederen werden uitgewisseld, en markeringen duiden erop dat men zijn grondgebied probeerde af te bakenen.⁴ Maar het feit dat in de archeologische lagen van vóór de ijzertijd talloze vuurstenen, bijlen, dolken en ingeslagen schedels worden gevonden, wijst erop dat deze mensen niet aan oorlogsleed ontkwamen. Op de rotstekeningen in het Zweedse Tanumshede bijvoorbeeld is een man afgebeeld die vredig zijn land bewerkt. Maar naast hem staan mannen die met speren zwaaien, schedels inslaan en schepen aanvallen met stormrammen, terwijl even verderop een vrouw treurt bij een dood lichaam.⁵ In 2006 ontdekten archeologen een nog ouder massagraf bij Frankfurt. In het graf lagen de stoffelijke resten van ten minste zesentwintig mensen, slachtoffers van marteling.⁶ Het ontbreken van stoffelijke resten van jonge vrouwen en tieners wijst erop dat zij als slaven waren weggevoerd. Vergelijkbare massagraven zijn gevonden in Oostenrijk en Hongarije en bevestigen dat vóór de ijzertijd vaak hele gemeenschappen werden uitgeroeid tijdens een oorlog. Het is ook veelzeggend dat primitieve volken al wapens vervaardigden van gegoten metaal, hoewel metaalgieten lastig is. Zwaarden, hellebaarden en pijlen – om nog maar te zwijgen van de zeldzame exemplaren van helmen met reusachtige horens uit die tijd – waren symbolen van mannelijkheid en van de bereidheid om te vechten. We kunnen echter slechts raden naar de redenen waarom er oorlogen uitbraken. Archeologen en historici gaan er meestal van uit dat oorlogen werden veroorzaakt door kwesties als de diefstal van vee of landbouwgewassen, pogingen om vrouwen te ontvoeren, onenigheid over waterbronnen en andere natuurlijke hulpmiddelen, vetes en een strijd om de macht en om status.

Ondanks, of misschien wel dankzij deze achtergrond van geweld hadden mensen uit die tijd wel oog voor de waarde van het leven en koesterden het. Er zijn talloze archeologische bewijzen waaruit blijkt dat ze zich graag mooi uitdosten, musicerden en speelgoed voor hun kinderen maakten. Ze zorgden ook voor de zwakkere leden van de samenleving. Op de begraafplaats uit de bronstijd in het Vietnamese Man Bac

hebben archeologen bijvoorbeeld het lichaam van een man gevonden wiens botten zo breekbaar waren dat hij zijn hele leven moet zijn verpleegd voordat zijn verwanten hem met veel zorg en liefde begroeven.

Brenger van oorlogsbuit

Het beeld dat we krijgen van de kleinere koninkrijken en handelssteden aan het einde van het tweede millennium is in veel opzichten vergelijkbaar met dat van de tribale volken, hoewel er vaak veel meer bewijsmateriaal is dat ook verfijnder van aard is. Boeren vonden in het noorden van het hedendaagse Afghanistan, in de buurt van de Amu Darja (de rivier de Oxus), de restanten van zo'n gemeenschap toen ze een aantal zilveren bekers opgroeven. In de afbeeldingen waarmee deze bekers waren versierd, was vrijwel dezelfde tweedeling tussen oorlog en vrede te zien als in de rotstekeningen in het Zweedse Tanumshede. Op een van de bekers staan mannen die op hun gemak uit een bokaal drinken, met een mandje fruit tussen hen in, terwijl onder hen wordt gedanst en geploegd.⁷ Op een andere schiet een gespierde man, die zo uit een actiefilm ontsnapt zou kunnen zijn, een pijl in de ruggengraat van zijn tegenstander.⁸ De mensen die deze bekers vervaardigden, woonden in een stad die werd omgeven door rijk begroeide, goed geïrrigeerde akkers. Ze maakten deel uit van een handelsnetwerk dat helemaal tot aan de Perzische Golf reikte en grote welvaart naar de stad bracht door de export van lapis lazuli uit zijn enige bekende bron in de oude wereld. Maar ondanks deze handelsbanden was hun stad goed versterkt. Tijdens opgravingen vonden archeologen een reusachtige rechthoekige lemen muur met daarachter gebouwen in concentrische cirkels om de ronde citadel waar de inwoners hun goden plaatsten en hun graan op-sloegen.⁹

Verspreid over de bergketens en dalen van Eurazië liggen vergelijkbare ommuurde handelssteden uit die tijd. Het bekendste voorbeeld is misschien nog altijd Mycene, de stad die uitkijkt over een grote vallei in de Griekse Peloponnesos. Mycene was vrijwel volledig opgetrokken uit kolossale stenen, en bezoekers kwamen de stad binnen via de beroemde Leeuwenpoort. De stad behoorde tot de wereld die werd beschreven

door de grote dichter Homerus en werd gekenmerkt door anarchie. In de *Ilias*, een epos dat zich afspeelt tegen de achtergrond van de Trojaanse Oorlog, voert Homerus talloze koninkrijken ten tonele, die allemaal worden bestuurd vanuit ommuurde steden en vrijwel voortdurend verwickeld zijn in een strijd om rijkdom, macht en eer. Hun koningen werden *wanakes* genoemd, dat naar men aanneemt oorspronkelijk 'brengers van oorlogsbuit' betekende. Het verhaal van Helena, de mooiste vrouw in Griekenland, introduceert een belangrijk element in de betrekkingen tussen vroege staten: huwelijken als middel om diplomatieke relaties tot stand te brengen en te versterken. In de *Ilias* wordt ons een blik gegund in de rol van boodschappers, die zich heen en weer haasten tussen steden, en in verdragen en allianties op basis van een eed. Over het leven van Homerus is niet veel bekend. We weten bijvoorbeeld niet of hij de Trojaanse Oorlog zelf heeft meegemaakt, en zelfs niet of hij wel heeft bestaan. Toch komt in zijn werk een verlangen tot uitdrukking naar vrede en goede koningen, koningen die begrijpen dat geweld zijn grenzen kent, en dat is ook het geval in de volgende hymne aan de god van de oorlog, Ares.

Laat vanuit de hoogte een zachte lichtstraal over mijn leven neerdalen [...] zodat ik bittere lafheid uit mijn hoofd kan verdrijven en de misleidende opwellingen van mijn ziel kan onderdrukken. Ook de felle woede van mijn hart in bedwang kan houden die me aanzet om de weg van bloedstollende strijd te nemen. Maar, o gezegende god, geeft u me de moed om binnen de heilzame wetten van de vrede te blijven, en strijd en haat en de gewelddadige demonen van de dood te ontlopen.¹⁰

Een directer kijkje in de internationale betrekkingen in de oostelijke mediterrane wereld in deze tijd geven de archieven van het kleine, maar welvarende koninkrijk Ugarit. In de ruïnes van deze ommuurde stad in het hedendaagse Syrië hebben archeologen honderd kleitabletten gevonden. Op deze tabletten is niet alleen vastgelegd hoe de inwoners van Ugarit hun fortuin vergaarden met landbouw, handwerk en handel, maar ook hoe de vorsten van het koninkrijk diplomatieke betrekkingen onderhielden. Ugarit, dat lag ingeklemd tussen de machtige sta-

ten Egypte en Mesopotamië, probeerde invloed te verwerven door de handel in de Levant te controleren: na een eerste golf van kooplieden volgden soldaten en onderwerping. De stad vormde ook bondgenootschappen met vergelijkbare buurstaten om tegenwicht te bieden aan de grote mogendheden; er werden plechtige eden gezworen, kostbare geschenken uitgewisseld, en afgezanten, die door de Grieken *akero* (engelen) werden genoemd, reisden heen en weer met brieven en berichten. Op een tablet van omstreeks 1200 staat beschreven hoe Ugarit met zijn bondgenoten samenwerkte om de economie van Assyrië, de voornaamste macht in Mesopotamië in die tijd, om zeep te helpen. ‘Omdat de koning van Assyrië de vijand van mijn majesteit is, zal hij uw vijand zijn,’ stond er op het tablet. ‘Uw koopman zal niet naar Assyrië gaan en u zult zijn kooplieden niet in uw land toelaten.’¹¹ Een geval van economische oorlogsvoering *avant la lettre*.

Slimme diplomatie kon Ugarit uiteindelijk niet behoeden voor een ramp. Tijdens de beginjaren van de twaalfde eeuw richtten mysterieuze indringers – door latere historici ‘de Zeevolken’ genoemd – grote verwoestingen aan in het oostelijk deel van het Middellandse Zeegebied. Toen ze in de Levant kwamen, plunderden ze de ene stad na de andere. De wanhopige koning van Ugarit raakte overbelast: ‘De schepen van de vijand kwamen hier, mijn steden werden in brand gestoken, en ze hebben slechte dingen gedaan in mijn land. Weet mijn vader niet dat al mijn troepen en strijdwagens in het land Hatti zijn, en al mijn schepen in het land Lukka?... Zodoende is het land aan zichzelf overgeleverd.’¹² De verwoeste stad werd door zijn inwoners verlaten; het koninkrijk Ugarit werd nooit meer in luister hersteld. Dit waren de ‘donkere eeuwen’ van de oostelijke mediterrane wereld, het begin van de ondergang aan het einde van de bronstijd.

De donkere eeuwen (ruwweg 1200-1000 BCE) waren het gevolg van een combinatie van factoren: een milieucrisis, toenemende droogte door ontbossing, een massale migratie die uitmondde in een invasie, de opkomst van technieken om ijzer te bewerken ten koste van het vervaardigen van brons, en de ineensstorting van handelsnetwerken. Ugarit was niet de enige stad die ten onder ging. Hattusa, de hoofdstad van het koninkrijk van de Hethieten, was veel groter dan Ugarit. De ruïnes van Hattusa, die midden in Anatolië liggen, lijken op die van Mycene. De

citadel keek uit over een groot vruchtbaar plateau, weidegrond, bossen en belangrijke handelsroutes die de Egeïsche Zee, de Zwarte Zee en Mesopotamië met elkaar verbonden. De muren waren opgetrokken uit vergelijkbare reusachtige gemetselde stenen; een van de belangrijkste toegangspoorten werd ook geflankeerd door een paar leeuwen. In de dertiende eeuw hadden de Hethieten het voor het zeggen in Anatolië. In 1274 versloegen ze zelfs de Egyptische strijdkrachten tijdens de slag bij Kadesh.

Uit de bewaard gebleven diplomatieke correspondentie uit die tijd blijkt dat de Hethitische koningen eisten dat de heersers van Assyrië en Egypte hen behandelden als hun gelijken. Als de Hethitische koning de farao respectvol aansprak als 'de koning van de zon', verwachtte hij dat hij op zijn beurt 'de koning van de storm' werd genoemd. Van minder machtige volken eisten de Hethitische koningen een schatting. Door hun geavanceerde ijzeren wapens en snelle strijdvoertuigen waren ze in staat hun wil op te leggen. Maar het koninkrijk raakte verzwakt door een burgeroorlog op een moment dat de Assyriërs in Mesopotamië in opkomst waren.

De nieuwe Hethitische heerser, Hattusili III, zette alles op alles om diplomatieke erkenning van Egypte te krijgen en een anti-Assyrische alliantie op te zetten. Na langdurige onderhandelingen ondertekenden delegaties van de twee partijen in 1259 het Verdrag van Kadesh, 's werelds oudste volledig bewaard gebleven vredesverdrag.¹³ Er ontstonden echter nieuwe diplomatieke spanningen toen Hattusili het huwelijk tussen zijn dochter en de farao uitstelde. De Hethieten klaagden ook dat de Hethitische overwinning van 1274 in Egyptische propaganda gebagatelliseerd werd. Uiteindelijk hebben ze nooit de beloofde Egyptische steun gekregen om het hoofd te bieden aan de Assyrische opmars en de invasie van de zogenaamde Zeevolken. Waarschijnlijk werd Hattusa ten slotte omstreeks 1180 in de as gelegd door deze coalitie van volken uit het noordelijke en westelijke deel van het Middellandse Zeegebied, die er door klimaatveranderingen, de druk van migratie en de rijkdom van Egypte, Anatolië en de Levant toe werd gebracht om het oosten en zuiden van het Middellandse Zeegebied aan te vallen.¹⁴